

З.П. Мельнікава

*д-р філал. навук, праф., праф. каф. беларускага літаратуразнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна*

ЛІТАРАТУРА І ЭСТЭТЫКА НАЦЫЯНАЛЬНАГА САМАПАЗНАННЯ Ў ФІЛАСОФСКА-ПУБЛІЦЫСТЫЧНАЙ СПАДЧЫНЕ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

Аналізуецца праблематыка, ідэйна-эстэтычная напоўненасць філасофска-публіцыстычных артыкулаў, эсэ Змітрака Бядулі пачатку ХХ стагоддзя («Не хлебам адзіным», «Падмогі», «К жыццю!», «Святло», «Чакайце сваіх», «Казкі», «Зямля»). Даследчыцае прачытанне гэтых твораў пераконвае, што пісьменнік быў арыгінальным ідэолагам-мысляром. У драматычныя 10-я гады ХХ ст. яго хвалявалі пытанні нацыянальнага самапазнання і самазахавання беларусаў, катэгорыі красы, характа, эстэтычнай каштоўнасці беларускай літаратуры і народнай культуры.

Імя Змітрака Бядулі (1886–1941) называецца звычайна ўслед за вялікімі імёнамі беларускай літаратуры Янкам Купалам, Якубам Коласам, М. Багдановічам, М. Гарэцкім... З. Бядуля быў іх сябрам і сучаснікам. На жаль, не ўсе яго творы вядомыя чытачам нават і ў пачатку ХХІ ст., асабліва «нашаніўская» публіцыстыка, мастацка-філасофская эсэістыка, абразкі-алегорыі, прыпавесці. У спадчыне гэтага пісьменніка выразна прасочваецца ідэйна-эстэтычныя пошукі і знаходкі, а таксама страты нацыянальнай літаратуры, пачынаючы з «нашаніўства», калі адбывалася станаўленне беларускага мастацкага слова, і заканчваючы эпохай таталітарызму, калі пісьменнік вымушаны быў даджаць пільнай вульгарызатарскай крытыцы, свядома ідучы на кампраміс, выпраўляючы свае творы, імкнучыся схваць у падтэкст іх сапраўдны сэнс. І ў гэтым не толькі асабістая драма Змітрака Бядулі, а ўсёй беларускай літаратуры.

Вельмі важна сёння засяроджана перачытаць філасофска-публіцыстычныя эсэ і артыкулы Змітрака Бядулі, да якіх, на жаль, рэдка звяртаецца беларускае літаратуразнаўства і якія не браліся пад увагу даследчыкамі гісторыі філасофіі і эстэтыкі Беларусі. Асэнсаванне гэтых твораў уяўляецца актуальным, бо сведчыць аб магутным філасофска-эстэтычным патэнцыяле маладой беларускай літаратуры, а значыць, і беларускай нацыі, які не мог рэалізавацца ў новых гістарычных умовах – у сістэме савецка-партыйных і сацрэалістычных патрабаванняў да літаратуры. Звернемся да «паўзабытых» старонак спадчыны нашага класіка.

У пачатку ХХ ст. у беларускай нацыянальна-культурнай прасторы пад непасрэдным уплывам ідэй «маладой Польшчы» выспела ідэя маладой Беларусі. Яна пачала свой «радавод» з паэзіі Янкі Купалы, была падхоплена інтэлігентамі-адраджэнцамі, тагачаснымі беларускімі пісьменнікамі. Трыбунай непасрэднага звароту з ідэямі нацыянальна-культурнага адраджэння да беларусаў стала дэмакратычная перыёдыка пачатку ХХ ст., найперш газета «Наша ніва». Беларускія пісьменнікі Янка Купала, М. Гарэцкі, Змітрок Бядуля, Я. Лёсік, Алесь Гарун, М. Багдановіч былі ў той час і мастакамі-творцамі, і філосафамі-ідэолагамі, адначасова выконваючы высокую місію нацыянальна-патрыятычнай эліты беларускага грамадства.

Тагачасныя афіцыйныя перыядычны друк (газета «Северо-Западная жизнь» і некаторыя інш.) змяшчалі тэндэнцыйныя матэрыялы, у якіх зневажалася і высмейвалася сама ідэя беларускага гістарычна-культурнага адраджэння і дзейнасць беларускай патрыятычнай інтэлігенцыі. Такія выпадкі газета «Наша ніва» (1913) назвала «крыжовым паходам цемрашальскіх сіл» на беларускую мову, літаратуру, гісторыю і культуру. Артыкул Змітрака Бядулі «Не адным хлебам» стаў нагодай для пачатку на старонках «На-

шай нівы» дыскусіі аб шляхах развіцця маладой беларускай літаратуры, аб яе ідэйна-эстэтычных і нацыянальна-культурных каштоўнасцях. Аўтар прыныпова настойваў на далейшым паслядоўным творчым развіцці ўласна беларускай духоўнай спадчыны. Змітрок Бядуля пераканана абгрунтоўвае сваё разуменне характава, сцвярджае ідэю гуманістычнага сэнсу мастацтва, у тым ліку і творчасці пісьменніка-патрыёта. У дыскусіі, нагадаем, прынялі ўдзел В. Ластоўскі (Юрка Верашчака, артыкул «Сплачвайце доўг!..»), Якуб Колас (алегарычнае апавяданне «Кажух старога Анісіма») Янка Купала («адзін з “парнаснікаў”», артыкул «Чаму плача песня наша»). Па вялікім рахунку, аўтары дапаўнялі адзін аднаго і, па сутнасці, акрэслівалі важнейшыя накірункі станаўлення беларускай літаратуры як віду нацыянальнага мастацтва і духоўнага жыцця народа.

Змітрок Бядуля ў публіцыстычных артыкулах, эсэ, прыпавесцях гэтага перыяду настойліва сцвярджаў, што беларуская літаратура, як і беларускі народ, у гэты адраджэнскі час набліжаюцца да сапраўднага самавыяўлення, што беларускае мастацтва дасягне высокай вартаснай ацэнкі у сям’і чалавецтва. Але духоўныя скарбы трэба выпрацоўваць «толькі на беларускім шляху», на шляху «нашага нацыянальнага адраджэння» (артыкул «Купальская ноч»).

Пісьменнік многа і настойліва разважае аб ідэйных і маральна-эстэтычных асновах усёй тагачаснай беларускай літаратуры і ўласнай творчасці. Па яго перакананні, кожны беларускі інтэлігент, і найперш пісьменнік, павінен стаць прарокам, ахвярнікам, Хрыстом, які і на крыжы верыў у народ, у людзей, а прымаючы за іх грахі пакутніцкую смерць, яшчэ больш любіў іх. Адвечныя біблейскія Вера, Справядлівасць, Праўда, Любоў, лічыў пісьменнік, павінны кіраваць чалавецтвам. А творца – сын чалавецтва і роду людскога – павінен прыкладаць усе намаганні, каб наблізіць гэты ідэал. Такое непакіснае перакананне мацуе дух Бядулевага героя-рамантыка алегарычнага абразка «Хрыстос на крыжы».

Змітрок Бядуля пераканана даводзіў, што найбольш небяспечная «смерць духу», а той, «хто галаву сваю схіляе, пужаючыся, той нявольнікам стане ў чужынца і будзе пыл ад яго ног выціраць». А глыбокія развагі пісьменніка-адраджэнца аб волі і красе, аб несмяротнасці беларускай народнай душы надзвычай актуальныя і сёння – праз век з таго часу, як пісаліся. Бядулеўскія радкі напоўненыя клопатам аб будучыні, трывогай аб несмяротнасці беларускай нацыі і яе духоўна-культурнай спадчыны.

Ідэалагічна заангажаванае савецкае літаратуразнаўства так і не ацаніла па вартасці як усёй спадчыны пісьменніка, так і яго напоўненых адраджэнцай і грамадска-асветніцкай ідэйнасцю артыкулаў «нашаніўскага» часу, асабліва 1913–1914 гг. Яны пераконваюць, што Змітрок Бядуля меў свой погляд на тагачасныя грамадска-палітычныя падзеі, думаў аб будучай Беларусі. Менавіта ў 1914 г., калі няўхільна набліжаўся крах Расійскай імперыі і ішла імперыялістычная вайна, у якой беларусы, як і ў ранейшых войнах Расіі, зноў выкарыстоўваліся як таннае гарматнае мяса, Змітрок Бядуля ў публіцыстыцы і эсэістыцы стварае своеасаблівую праграму дзейнасці, праграму практычнага асветніцтва, распрацоўвае і абгрунтоўвае розныя напрамкі рэалізацыі задач беларускага будаўніцтва, беларускага нацыянальнага адраджэння. Пісьменнік шукае сродкі абуджэння беларускага народа да годнага вольнага жыцця, думае, як падняць свой народ з каленяў. Бядулевы артыкулы «Не хлебам адзіным...», «Купальская ноч», «Падмогі», «К жыццю!», «Святло», «Жыла, жыве і будзе жыць!..» і некаторыя іншыя стаяць упоравень з праграмнымі артыкуламі Максіма Гарэцкага «Наш тэатр» (1913), «Развагі і думкі» (1914) і іншымі.

Творча-эстэтычная канцэпцыя і асветніцкая праграма Бядулі-мастака і патрыёта выкладзены ім у артыкуле «Не хлебам адзіным...» (1913). Нельга не заўважыць, што ён, як і М. Багдановіч, быў прыхільнікам характава і гармоніі, калі сцвярджаў, што на зямлі няма нічога вышэйшага за «святое, адвечнае характаво», што характаво – «маці жыцця,

кіраўніца добра і праўды». Аўтар даходліва тлумачыў чытачам беларускай газеты «Наша ніва», што характава праяўляецца ў жыцці ў розных формах: у музыцы, у паэзіі, у жывапісе, у разьбярстве, у рамёствах, у свецкіх і рэлігійных звычаях. «Жыццё можна назваць кветкай, характава – медам гэтай кветкі, а чалавека – пчалінай, збіраючай гэты мёд» [1, с. 385]. Філософ-эстэт Змітрок Бядуля даводзіў тагачаснаму чытачу, што ў кожнага народа па-свойму, у розных відах і стылях мастацтва выяўляецца душа народа, народны характар і ўласцівае народу паняцце характава. І калі камусьці захочацца грунтоўна пазнаёміцца з жыццём нейкага народа, то варта гэта знаёмства пачаць з вывучэння народнай культуры і мастацтва.

Пісьменнік з болем пісаў, што многапакутная гісторыя Беларусі папярэдніх стагоддзяў не спрыяла тварэнню беларускіх духоўных скарбаў, але спакутаваная душа народа зберагла многа «пекнага, дарагога». Яно покуль што пакрыта «пылам нядбаласці». Вывучэнне, даследаванне духоўнай спадчыны народа, яго гісторыі, культуры, мастацтва павінна стаць, на думку аўтара, першачарговай задачай: «Хто мае святы агонь у сэрцы сваім, хай не стаіць збоку, а хай бярэцца горача за працу над пазнаннем характава нашай старонкі, нашага народа. Няхай прытуліцца гарачым сэрцам да зямелькі-маткі роднай і вокам загляне глыбока-глыбока ў жыццё: у зямлю аж да дзедзюўскіх костак, у людзей – да бяздоні душ, у край – праз усе яго долі, да першых дзён і спазнае душу сваёй зямлі, душу народа ў найцікавейшых, у характэрных праявах, каторыя выліваюцца ў песнях, казках, звычаях» [1, с. 385]. Заахвочваючы і пераконваючы, што ўсё, у чым праяўляецца душа народа, неабходна збіраць, запісваць, фатаграфавать, Змітрок Бядуля падкрэсліваў, што гэта і ёсць наша характава і багацце, але ж адначасова яно з’яўляецца часцінкай агульналюдскага характава і багацця. Гэта была вельмі каштоўная і своечасовая выснова філосафа-эстэта, якая стымулявала беларускі народ да актыўнага культурна-асветнага жыцця, падымала пачуццё нацыянальнай годнасці, самакаштоўнасці ва ўласных вачах.

У артыкуле «Купальская ноч» (1913) Змітрок Бядуля зноў заклікае беларусаў шматмільённай грамадой ісці наперад па сваім шляху, шукаць «загубленую сваю душу, душу свайго народа». Старэйшае пакаленне, настойвае пісьменнік, павінна перадаваць свой духоўны, эстэтычны, гістарычны вопыт і веды маладзейшым. Няхай дзяды пры купальскіх агнях, сімвалах жывой памяці продкаў, раскажуць унукам дзіўныя казкі сівой даўніны, калі народ жыў вольна і годна. Аўтар метафарычна-ўзнёсла выказвае сваё заветнае жаданне, каб у душах беларускай моладзі запалаў «агонь змагання за сваё роднае». Пісьменнік падказвае, што для беларускага народа пошукі купальскай кветкі шчасця – гэта пошукі волі, бязмернага скарбу, які можна знайсці толькі на «беларускім шляху», на шляху «нашага нацыянальнага адраджэння» [1, с. 387].

Верай у маладую Беларусь, у сілу і розум моладзі, якая здольна выратаваць свой народ ад фізічнага і духоўнага вымірання, прасякнуты артыкул «Падмогі» (1914). Як асветнік, як добры знаўца беларускай вёскі, пісьменнік разважае аб прычынах «народнага п’янства». Народ п’е, бо цёмны, а цёмны, бо п’е. Але ёсць выйсце з гэтага зачараванага кола – даць народу асвету. «Ён (народ – З.М.) цёмны – ён не ведае, якой другой гульні насыціць сябе пасля цяжкой працы, як выпіўка. Яму патрэбна нейкая гімнастыка, рух, сувязь з людзьмі і... ён ідзе ў карчму» [1, с. 388]. Аўтар настойліва пераконвае, што народ трэба ратаваць, хутчэй ісці селяніну на дапамогу: «Трэба даць страву, рух і новае жыццё яго мазгам і душы». Ён звяртаецца да народнай інтэлігенцыі шчыра ўзяцца за асветніцкую работу, каб ратаваць свой народ ад выраджэння. «Не дачакаемся мы ад “лепшых” братоў сваіх нікай падмогі – мы самі павінны ратавацца! ...Болей светлыя, свядомыя сыны бацькаўшчыны, цяпер пара брацца за працу! Цяпер рука аб руку з народам! Гэта праца дасць у скорым часе багатае жніво і народная душа

загоіцца з тых глыбокіх ран, каторыя спрадвеку ўкараніліся ў яго душы, дзякуючы варункам, у якія быў пастаўлены народ» [1, с. 389].

Пераканана Бядуля-асветнік змагаецца з дэнацыяналізацыяй беларускага народа, гнеўна выступае супраць абалваньвання і разбурэння народнай свядомасці ці праз ачмуэрэнне гарэлкай, ці праз мэтанакіраваную русіфікацыю. Перасцерагаючы ад вынішчэння бясхітраснага і цягавітага беларуса «народным п'янствам», пісьменнік заклікае неадкладна разгортваць культасветную працу менавіта на роднай мове: «Пры гэтым трэба памятаць, што кожная культурная работа сярод беларусаў павінна весціся ў беларускай мове, бо не можна ламаць душы народнай» [1, с. 389].

У публіцыстычным артыкуле «К жыццю!» (1914) Бядуля абазначыў шэраг праблем, што стаялі ў той час перад беларускім народам і краем, каб, нарэшце, змяніць жыццё да лепшага, павысіць узровень жыцця і асветы працоўнага народа. Гэты артыкул – непасрэдны зварот да беларускай інтэлігенцыі і да заможных людзей, хто, кіруючыся сумленнем, спачуваннем да цёмнага і пакутнага народа, павінен вывесці беларусаў на шляхі сапраўднага, годнага жыцця. Хвалюючыся за нізкі ўзровень самасвядомасці народа, кансерватыўнасць і інертнасць яго мыслення («У гэтым з незапамятных часоў і ўся трагедыя жыцця»), аўтар з пачуццём грамадзянскай адказнасці за лёс народа заклікае і іншых настойліва весці асветніцкую працу, рыхтаваць народную свядомасць «да новай ідэі ў жыцці»: «Жывое жывым і корміцца! Досыць нам уздавольвацца пустымі казкамі, прыгожымі словамі» [1, с. 390].

Заклапочаны погляд пісьменніка быў звернуты найперш на беларускую вёску. У жыхарах вёскі ён бачыў жыццяздольны сацыяльна-грамадскі патэнцыял, але вёску, настойліва паўтараў пісьменнік, трэба абуджаць і «асвятляць». Ён папракаў у нерашучасці, бяздзейнасці, «духоўным гультайстве» тых, хто мог бы паспрыяць прагрэсу, асабліва на вёсцы: «Чаго вы маўчыце, жывыя, святлейшыя людзі нашы? Ідзіце да працы! Будуйце будучыню народу беларускаму. Няхай селянін папраўдзе падмогу мае ад шчырых братоў сваіх...» [1, с. 390]. Змітрака Бядулю абурала, што тыя, хто ўзносяць сябе над працоўным народам і прымяраюць да сябе імідж народных беларускіх правядыроў, з'яўляюцца імі толькі на словах. Ён заклікае гэтых духоўных «лайдакоў»: «Ад слова да дзела! ...Не кажыце, што не патрапіце, трэба толькі захацець... Не кажыце: “Яшчэ паспеем...” Кожная хвілінка дорага...» [1, с. 391].

Артыкул «Святло» (1914) – арыгінальны ідэйна-эстэтычны трактат, які шмат у чым пераклікаецца з артыкулам «Не адным хлебам...». Гэта метафарычна-філасофскі роздум мастака аб уласнай творчасці і яе прызначэнні, аб вялікім творчым патэнцыяле народнай душы, аб тым, што творчасць як праява чалавечага духу павінна служыць практычнай мэце: быць рухавіком грамадскага жыцця, скіроўваць народ да прагрэсу. Пісьменнік, па-сутнасці, робіць бліскучую спробу тэарэтычна асэнсаваць прыроду і прызначэнне мастацтва, спасцігнуць сэнс эстэтычнай катэгорыі характава. Аўтар перакананы, што здольнасць асобнага чалавека, людзей і ўсіх народаў да творчасці – гэта найвялікшае дасягненне чалавецтва і найвялікшая каштоўнасць жыцця. Творчасць азначае рух народнай свядомасці наперад. Асабліва тады ўзрастае грамадскае значэнне мастацтва і творчасці, калі народнае жыццё (і тут Змітрок Бядуля меў на ўвазе сацыяльна-грамадскія абставіны на Беларусі, якая заставалася ўскраінай Расійскай імперыі) гіне ў застоі. Аўтар сцвярджаў, што моцны, валявы, творчы чалавек і ў неспрыяльных умовах, «і з хаосу» здольны стварыць штосьці каштоўнае і патрэбнае іншым.

Творчасць як від духоўнай дзейнасці Змітрок Бядуля параўноўвае са святлом, называе яго вялікай сілай, якая можа жыць у душы асобнага чалавека і абавязкова жыве ў душы кожнага народа. І гэта непарушны закон жыцця і прыроды. «Няма народаў няздатных, бяздарных», – прынцыпова заяўляў Змітрок Бядуля ў той час, калі з усходу

і захаду чуліся папрокі аб нераспрацаванасці беларускай мовы, аб прымітыўным узроўні беларускай літаратуры, культуры, аб неразвітасці ўсяго беларускага...

«Гэтая вялікая сіла праўдзівага шчасця і жыцця не можа быць у адным выбранніку, у “вышэйшым чалавеку”, бо голас яго зачынаецца і канчаецца не ў пустэльні, а ў цэлым народзе. У народзе ў абшырным значэнні гэтага слова! Толькі тады можа народ жыць, калі ён багат творчай сілай... Толькі тады ён можа быць шчаслівым, калі творыць... Толькі тады ён можа называцца народам і казаць: “Я живу!”. Па законе прыроды – кожны народ у сабе мае гэту сілу творчасці, толькі бывае часамі яна ў ім няразвітая, спячая, неўсвядомленая. Трэба, каб сіла творчасці ў народзе не чэзла без руху. Трэба працай будзіць яе» [1, с. 392].

Пісьменнік быў перакананы: калі нястомнай працай, жывымі справамі падтрымліваць творчы, стваральны дух у народзе, творчасць дапаможа вывесці народ да волі, тады яна стане сапраўды магутнай сілай. Маючы на ўвазе слоўную, літаратурную творчасць, у артыкуле «Святло» пісьменнік вылучае тры складнікі, тры ўмовы, пры якіх творчасць і становіцца сілай. Гэта – думка, слова і справа. Думку-страсць, думку-імкненне, што нараджаецца ў душы творцы, Бядуля параўноўвае з вулканам, які дрэмле ў глыбокіх нетрах да пары. Але ў свой час гэты вулкан прабівае «ўсю душу, усё нутро, усе пачуцці. Кіпіць, ...ірвецца, выходзіць наверх і фармулюецца словам» [1, с. 392].

Змітрок Бядуля заўсёды чуйна ставіўся да слова, разумеў і сам знаходзіў у ім мноства ледзь улоўных, але такіх неабходных у мастацкім творы яго сэнсавых адценняў. У жыцці і ў творчасці ён быў шчырым і непакісным абаронцам беларускай мовы, мовы яго радзімы, якую лічыў і сваёй роднай. Гэта пазіцыя паслядоўна ўвасабляецца ў публіцыстыцы, калі ў Змітрака Бядулі, Я. Купалы і іншых патрыётаў-«нашаніўцаў» было многа апанентаў, што настойвалі на няразвітасці беларускай мовы, адмаўляючы ёй у будучыні. Відаць, думаючы і пра тое, што генетычна родная, спадчынная яму яўрэйская мова была ў такім жа занябаным стане ў царскай Расіі, як і беларуская, пісьменнік пераканана даводзіць, што мова, слова – «вялікая частка творчасці і ўсяго жыцця»:

«Слова – гэта душа жывых і даўно сышоўшых у забыццё пакаленняў, уцэленае ў асобу – народ. Дзеля гэтага слова, выссанае з малаком маці, блізка і зразумела народу. Слова, каторае лілося ў душу з калыснай песняй маці, каторае пры смеху і слязах варушыла душы адышоўшых пакаленняў; яно бясчyslеныя вякі, як бы евангелле святое, перадаецца з вуст у вусны, шліфуецца, гартуецца і робіцца, як тая дамаская сталь, вострым і гібкім. Яно да касцей прырастае, у кроў уядаецца і адбіваецца ў псіхіцы народа... Сонцам жывым разліваецца яно па краі ўсім, ...пануе прыгажосцю і моцай сваёй над народам усім. Усе робяцца як адзін чалавек – сэрца к сэрцу, душа к душы. Праз слова яны разумеюць душу адзін аднаго, і тады абудзіцца чын» [1, с. 392–393].

Творчасць аднаго чалавека, сцвярджае Змітрок Бядуля, гэта набытак не толькі яго асабісты, і нават не толькі народны, але – агульначалавечы. Пісьменнік настойвае на тым, што ў кожным народзе трэба падтрымліваць, гадаваць творчую сілу. Паставіўшы пытанне, як гадаваць, сам жа дае адказ: зразумелым, дарагім сэрцу кожнага родным словам: «...яго мовай – тады мысль усвядомленая вырвецца, як стромкая крыніца, праб’е камень і разліецца па прасторы, заблішчыць тысячай барваў і падніме чалавека ўверх» [1, с. 393]. Аўтар пераканана даводзіць, што родная мова – гэта сваё роднае сонейка, «трэба толькі яму болей волі даць». Тады народ сам усё зробіць. Роднае слова павінна стаць перакананнем кожнага грамадзяніна. Толькі пры такой умове, лічыў Бядуля-асветнік, кожны зможа быць паўнацэнным чалавекам-творцам, «зможа ўсвядоміць сабе свой вялікі чын-дзела: будзе тварыць на сваю і агульную карысць».

У артыкуле «Святло», як вынікае з яго зместу, сінтэзаваны погляды Бядулі мастака-творцы, філосафа-эстэта, асветніка-адраджэнца, ідэолага і нават палітыка.

Ідэя арыгінальнасці, каштоўнасці духоўнай культуры кожнага народа, нават мала і гаротнага, як беларусы ці яўрэі, абгрунтоўваецца ў артыкуле «Чакайце сваіх» (1914). Як і ў іншых публіцыстычных выступленнях, тут настойліва праводзіцца думка аб захаванні Беларусі, беларускага народа і яго самабытнага нацыянальнага духоўнага жыцця. Гэта было надзвычай своечасовым і патрэбным, бо ў імперыялістычную вайну народ Беларусі быў літаральна растрэсены на абшарах Расіі: хто змог, выехаў у бежанства ў цэнтральныя губерні, хто на поўдзень, хто ў Сібір... Змітрок Бядуля востра адчуваў пагрозу знішчэння да рэшткаў усяго, што было на беларускай зямлі, знішчэння набыткаў беларушчыны. Артыкул пачынаецца зваротам да беларускага народа чакаць з вайны сваіх сыноў, братоў, мужоў, бацькоў. Аўтар перакананы, што вайна – вялікае няшчасце і сапраўднае выпрабаванне для народа, ён верыў, што нарэшце адкрыюцца беларускаму народу вочы на крывадушную палітыку самадзяржаўя, а гэта падштурхне нерашучых беларусаў да самавызначэння, бо ўсе войны рана ці позна заканчваюцца, і народу трэба думаць аб будучыні свайго краю. У Бядулі была надзея, што, выпакутаваўшы і гэта, народ зразумее, што няма іншага шляху як самастойнасць, незалежнасць, самабытнасць Беларусі. І тыя, хто ваявалі за імперскія інтарэсы, першымі павінны зразумець гэта: «Яны вам скажуць, што сіла – у злучэнні вялікім, ...у адвазе і праваце сваёй... Яны вам скажуць, што кожнаму народу трэба стаяць за сваё, толькі за сваё...» [1, с. 394].

Змітрок Бядуля абгрунтоўвае арыгінальнасць, духоўную самакаштоўнасць народнай культуры. Не копіямі-здымкамі з чужога, пераконваў ён, а сваёй непаўторнай, самабытнай культурай, творчасцю і іншымі дасягненнямі славіцца кожны народ і тым самым заслугоўвае пашану ў іншых народаў. Усе народы на зямлі ў розныя эпохі ва ўсіх відах мастацтва і іншых праявах нацыянальнага жыцця «стараліся кожны толькі сваё выказаць». У гэтым кароткім, ды вельмі змястоўным эсэ пісьменнік робіць філасофскае абагульненне аб сутнасці жыцця і смерці як асобнага чалавека, творцы, так і цэлага народа: «трэба пужацца не жаху ў смерці, а смерці ў жыцці ...бо яшчэ больш небяспечна смерць духу» [1, с. 394].

Бадай, мала хто так, як Змітрок Бядуля ў тыя супярэчлівыя і драматычныя перадрэвалюцыйныя гады пісаў з трывогай аб захаванні «душы народа нашага». Пераконваючы сябе і іншых, ён сцвярджаў, што яна «жыла, жыве і будзе жыць». Такую назву мае і артыкул 1914 г., напісаны пісьменнікам да гадавіны «Нашай нівы». Гэтаксама, як Янка Купала, М. Багдановіч, М. Гарэцкі, В. Ластоўскі, З. Бядуля верыў у невычэрпныя багацці народнай душы, у яе жыццязольнасць і самазахаванне, нягледзячы на такія неспрыяльныя сацыяльныя і грамадска-палітычныя варункі. «Колькі трагізму было ў гісторыі нашага народа! Колькі цемнаты і нядолі!» А колькі беларусаў, што маглі і павінны былі слугаваць свайму народу, запрадалі душы свае чужым сілам. Узгадаваныя народам-пакутнікам, народам-ратаем, гэтыя адступнікі высмеялі свой народ, адракліся ад яго, строілі кпіны з «хама-мужыка», з яго культуры і мовы. Змітрок Бядуля зноў знаходзіць трапнае і ёмістае параўнанне народнай душы і памяці: яна, быццам імклівая крыніца з жывой вадой, знайшла сабе выйсце з-пад «каменнага пласту», вырвалася да сонейка і разбеглася «па лугах-палях ручайкамі, разлілася на бязмерным абшары» [1, с. 394]. Пісьменнік пераконваў чытачоў, што народную памяць-душу, як і саму Беларусь, нельга знішчыць, сцерці, забыць, бо «гэта жывая, кіпучая кроў у жылах, тыя пачуцці і думкі ў сэрцы, якія перадаюцца нам як спадчына, ад роду ў род» [1, с. 394]. Ён слушна пісаў, што ў той час беларускі народ толькі набліжаўся да сапраўднага самапазнання і самавыяўлення, да ўсведамлення сваёй вартасці ў вялікай сям'і чалавецтва. Гэта ж датычылася, на яго думку, і беларускай мовы, якая, слушна сцвярджаў аўтар, мае вялікія і не спазненыя да канца багацці і выяўленчыя магчымасці.

Як пясняр хараства, «чыстай красы» З. Бядуля такі ж самабытны, як і М. Багдановіч. Іх асабістае сяброўства, несумненна, – вынік духоўна-эстэтычнай блізкасці. У або-

двух мастакоў былі падобныя, а часам і тоесныя погляды на прызначэнне мастацтва, на паходжанне і разуменне характава, на прарочую ролю мастацтва, літаратуры. Абодва пісьменнікі лічылі, што прызначэнне характава, прыгажосці – уплываць на паўсядзённае шэрае жыццё, абуджаць чэрствыя, абыякавыя душы, рабіць іх лепшымі, чулымі да прыгожага і ўзвышанага. Дзеля гэтага варта прыгадаць выказванні Змітрака Бядулі аб характаве, творчых здольнасцях «народнай душы» ў артыкуле «Натхненне і гармонія» і параўнаць з поглядамі на характава М. Багдановіча, выказанымі ў «Апокрыфе». Сум па «красе і волі» пранізваў творчасць абодвух пісьменнікаў гэтага часу.

У многіх артыкулах 1914 і пазнейшых гадоў Змітрак Бядуля звяртаўся да тэарэтычных праблем мастацтва, спрабаваў асэнсаваць і абагульніць свой уласны творчы вопыт. У разважаннях аб натхненні, прыгажосці, характаве цікава выяўляюцца моманты творчай біяграфіі самога пісьменніка. Эсэістыка Змітрака Бядулі дае магчымасць прасачыць, як паступова выкрышталізоўвалася яго эстэтыка, яго разуменне красы, мастацтва і мастацкасці. Ён быў чуйны не толькі да народных пакут, сацыяльна-грамадзянскага бяспраўя беларусаў, але і да ўзвышанага ў жыцці, да таго, што можа ўбачыць «хіба толькі сам паэт» (М. Багдановіч). Ужо да пачатку 1920-х гг. ён меў сваю адметную эстэтычную праграму і сваю сістэму поглядаў на творчасць. Пачаткам і душой мастацтва Бядуля лічыў натхненне. Натхненне – гэта бессмяротны агонь, якім палалі і палаюць сэрцы тысяч людзей. Але каб душа дала мастацкі плён, павінна быць і «цела», гэта значыць, мастак павінен валодаць дасканаласцю тэхнік. «Людзі заняты сваімі будзённымі справамі жыцця. Пачуцці ў іх агрубелі штодзёншчынай. Яны ходзяць па дарагіх скарбах, як па простых камянях, не прыкмячаючы іх...

Паэт на горне сваёй душы перакоўвае, як той казачны алхімік, камень на золата.

Душа паэта адбівае жыццё ў розных колеры, як вясёлка пад сонцам.

І толькі калі чалавек зліваецца з характавом прыроды, ён знаходзіць сваё шчасце і свой супакой.

Чалавек можа толькі тады быць паэтам, калі душа яго пранікнута характавом да самаахвярнасці, калі душа яго гарыць на сваім уласным агні» [1, с. 398].

Змітрак Бядуля быў перакананы і пераконваў іншых, што мастацтва павінна ўзвышаць людзей, рабіць іх лепшымі, высакароднымі. Людзі мастацтва – іх пісьменнік метафарычна называў «жрацамі характава» ці «прарокамі характава», адкрываюць іншым таямніцы характава, знаходзяць прыгажосць усюды, ачышчаюць такім чынам людскія душы, падымаюць іх сваім натхненнем і творчасцю да нябёс, «каб яны парабіліся лепшымі і святлейшымі». Зусім відавочна, што ў Бядулевай творча-эстэтычнай канцэпцыі гарманічна спалучаліся грамадзянска-патрыятычныя, сацыяльна-класавыя матывы з эстэтыкай прыгажосці і ідэаламі характава. «Мастацтва ў сваіх фарбах, формах, вобразах і згуках авекавечвае эпохі тысячагоддзяў. Яно, мастацтва, служыць новым пакаленням у сэнсе гісторыі ў сто крат болей, чымся летапісы, прафесарскія працы і г.д., бо ў ім захаван непадробны дух эпохі, – яе настроі, яе перажыванні, яе ідэалы характава» [1, с. 403]. Шчыра і натхнёна пакланяўся З. Бядуля красе, характаву, меў талент бачыць іх усюды, у розных праявах жыцця прыроды і чалавека. Гэта ён зноў і зноў дэклараваў у творах розных жанраў.

Асветніцка-патрыятычныя погляды на будучае беларускае грамадства і літаратурнае жыццё шматгранна выявіліся ў прыпавесцях і эсэ, некаторых іншых жанрах малой прозы нашаніўскага і пазнейшых часоў, у многіх творах Змітрака Бядулі, на жаль, малазнаёмых сучаснаму чытачу і амаль не даследаваных літаратуразнаўствам. У мастацкай публіцыстыцы, філасофскіх эсэ, вершаках, сімволіка-алегарычных прыпавесцях пісьменнік асэнсоўвае хвалюючыя і надзённыя быццёва-філасофскія праблемы беларусаў і беларускага краю. Так, напрыклад, у прыпавесці «Казкі» Бядуля-рамантык і ідэолаг зноў заклікае пераадолець цяжкасці, перашкоды і пакуты, набліжаць ідэаль-

нае грамадства, тварыць гармонію Сілы і Праўды. Змест бядулеўскай прыпавесці быў абумоўлены пратэстам аўтара супраць першай сусветнай вайны. Сіла – гэта вайна, разбурэнне, яна даўно стала законам жыцця і топча нагамі слабейшых... У гэтай ненасытнай і бязлітаснай Сілы многа служак і рабоў. А ў чалавецтва ёсць «закляты скарб», няздзейсненая мара – Праўда, ды людзі стаміліся яе шукаць. Герой Змітрака Бядулі, як і сам аўтар, упэўнены, што прыйдзе час, і Сіла і Праўда «згодзяцца між сабою і будуць служыць чалавеку, як два светлыя геніі дабра» [2, с. 99].

Сацыяльна-філасофскаму асэнсаванню «трох кітоў» жыцця: зямлі, чалавека і працы – прысвечаны невялікі мастацка-публіцыстычны артыкул-эсэ «Зямля». Бядуля выказвае перакананне: чалавек павінен працаваць на зямлі, а зямля – належаць таму, хто на ёй працуе. Гэты актуальны ідэалагічны тэзіс аўтар укладае ў вусны герояў твора, сівых, мудрых хлебаробаў. Письменнік на ўвесь голас абараняе грамадска-сацыяльную значнасць хлебароба-селяніна, чалавека самай патрэбнай, але адвеку неаддзячанай чалавецтвам працы. У невялікім абразку створаны выразныя малюнкi сацыяльных кантрастаў, а ў канцы гучыць лірыка-публіцыстычны зварот аўтара да народа: «Народ Беларускі! Я веру ў тваю праўду! Я веру ў твае ідэалы! ...Дзеці лугоў і лясоў пачнуць тварыць новае, здаровае жыццё ўсім!» [2, с. 100].

Знаёмства з публіцыстыкай, эсэістыкай, прыпавесцямі і іншымі жанрамі малай прозы З. Бядулі пачатку ХХ ст., асэнсаванне гэтых твораў дапамагае паўней і аб'ектыўней ацаніць уклад пісьменніка не толькі ў літаратуру, але і ў ідэалогію і эстэтыку гэтага часу. Увод іх у беларускі літаратурна-даследчы працэс дапамагае навукова ўдакладніць генезіс і станаўленне малых праявічых і сінтэтычных жанраў у беларускай літаратуры. У многіх выпадках Змітрак Бядуля творча пераасэнсоўваў біблейскія матывы, прыпавесці, вобразы, актуалізаваў у маладой тагачаснай літаратуры «вечныя» праблемы і тэмы, якія былі вельмі сугучныя адраджэнцкай эпосе.

У філасофска-публіцыстычным эсэ «Трэба жыць з людзьмі!» Змітрак Бядуля зноў звяртаецца да тэмы грамадскага прызначэння мастака і мастацтва, сцвярджае іх высокі абавязак «жыць з людзьмі», а не адасобляцца «ў пустэльні». Індывідуалізм творцы, які не ахвяруе свой талент на духоўнае прасвятленне народа, вядзе да трагічнай прадвызначанасці яго лёсу – да поўнага забыцця. Аўтар сцвярджае, што вечны рухавік жыцця і прагрэсу – гэта няспынны філасофскі пошук. Толькі так можна наблізіць грамадства і чалавецтва да ідэалу гармоніі.

На жаль, Бядулевай асабістай творчай мары – стаць песняром хараства – не суджана было збыцца. Новае сацыяльна-палітычнае жыццё ў сацыялістычнай Беларусі пазбавіла пісьменніка і іншых мастакоў магчымасці творчай рэалізацыі сваіх задум. Ідэалагічнае, палітычнае ўмяшанне, а ў канцы 1920-х і ў 1930-я гг. адкрыты партыйны дыктат у грамадстве і ў мастацкай творчасці прымусілі яго адмежавацца ад сваіх ранейшых творча-эстэтычных ідэалаў і перакананняў і тварыць па прынцыпах класавасці, народнасці і партыйнасці.

Як бачым, даследаванне публіцыстычнай, эсэістычнай спадчыны Змітрака Бядулі пачатку ХХ ст. сведчыць аб вялікім філасофска-эстэтычным патэнцыяле нацыянальнай літаратуры, які не ўдалося цалкам рэалізаваць ні самому пісьменніку, ні іншым творцам у паслярэвалюцыйных сацыяльна-ідэалагічных абставінах. У гісторыі беларускай літаратуры ён застаўся не толькі як аўтар хрэстаматыйных апавяданняў «Бондар», «На каляды к сыну», «Велікодныя яйкі», не толькі як цікавы паэт-сімваліст, знакаміты праяік, крытык, але і як мысляр, які даследаваў эстэтыку мастацкай творчасці, быў прыхільнікам нацыянальна-патрыятычнай ідэалогіі, гарача сцвярджаў каштоўнасць і неабходнасць нацыянальнага самапазнання і самазахавання беларусаў, каб застацца годным народам у гісторыі цывілізацыі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Бядуля, З. Збор твораў : у 5 т. / З. Бядуля. – Мінск : Маст. літ., 1986. – Т. 5 : Аповесць, публіцыстычныя і крытычныя артыкулы. – 384 с.
2. Мельнікава, З. На горне душы. Творчасць Змітрака Бядулі і беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя / З. Мельнікава. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2001. – 222 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 26.04.2016

Melnikava Z.P. Literature and Aesthetics of National Self-knowledge in Philosophical and Journalistic Heritage of Zmitrok Byadulya

The problems, ideological and aesthetic fullness of philosophical and journalistic articles, essays by Zmitrak Byaduli in the early twentieth century («Not by bread alone», «Reinforcements», «To life!», «Light», «Wait for us», «Tales» «Earth») are analyzed in the article. Exploratory reading of these works proves that the writer was an original thinker and ideologue. The dramatic 10-ies of XX century he worried about the questions of national self-awareness and self-preservation of the Belarusians, the category of beauty, grandeur, esthetic value of the Belarusian literature and popular culture.